

جایگاه مادر در اندیشه اسلامی

مقاله فوق با عنوان جایگاه مادر در اندیشه دینی طراحی شده است به هر دین و آیینی که نظر می‌کنیم در می‌یابیم که نگاه خاصی به مادر دارد و احترام به او را واجب می‌داند. انبیاء گذشته هم در احترام گذاشتن به مادر توصیه‌های فراوانی کرده‌اند. در ابتدا خود در مقابل مادر تکریم نموده برایش طلب رحمت می‌کردند. هر کدام از ادیان پیامبران به نوعی به مادر نگاه خاصی داشته‌اند که در اینجا ما به بررسی دین حضرت موسی، حضرت ابراهیم، حضرت عیسی، و حضرت مصطفی (ص) در مورد جایگاه مادر به طور خلاصه می‌پردازیم؛ و سپس جایگاه مادر در قرآن و سنت ائمه اطهار (علیهم السلام) را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

مقدمه

شکی نیست که مادر از هر جهت مقام ارجمند و والایی در همه‌ی ادیان داشته و دارد و همگان با دید احترام به او می‌نگرند و به عظمت و بزرگی از وی یاد می‌کنند. هر دین و آیینی که در طول تاریخ آمده به این مسئله توجه کرده و مردم را به خدمت به مادر فراخوانده است. همانگونه که دین نسبت به سایر پدیده‌های عالم اظهار نظر می‌کند، جهان را آنگونه که هست به ما می‌نمایاند و در امور ارزش، ارزش‌ها را معرفی و در مورد آن‌ها ارزشگذاری و داوری می‌نماید؛ درباره مادر و مقام و جایگاه او نیز ساکت نبوده، بلکه عنوان مادری را جایگاه بس والا و ارزشمند دانسته، مقام وی را گرامی می‌دارد. ادیان مختلف با همه اختلافاتی که دارند در این زمینه اتفاق نظر داشته و همه با دید احترام به مادر می‌نگرند و مقام مادر را از مقام هر کس دیگر برتر و بالاتر می‌دانند. در ابتدا مقام مادر را در ادیان گذشته بررسی می‌کنیم، سپس به جایگاه او در دین اسلام اشاره می‌نماییم.

جایگاه مادر در ادیان گذشته

به هر دین و آیینی که نظر کنیم و متون مربوط به آن را با دقت بخوانیم، در خواهیم یافت که آن دین نگاه خاصی به مادر دارد و احترام و تعظیم او را واجب می‌داند. انبیای گذشته ضمن این که به احترام نهادن به مادر توصیه می‌کردند، قبل از همه خود در مقابل مادر تکریم نموده برایش طلب رحمت و مغفرت می‌کردند. ۱. ابراهیم خلیل الله (علیه السلام): برای پدر و مادرش دعا می‌کرد و از خدا می‌خواهد که آن‌ها را مورد غفران و آمرزش قرار دهد: «ربنا اغفر لی و لوالدی و للمؤمنین یوم یقوم الحساب.» (۱) «پروردگارا! من و پدر و مادرم و همه مومنان را، در آن روز که حساب بر پا می‌شود، بیامرز»

این دعای ابراهیم افزون بر اینکه نشان دهنده بزرگی شان و مقام مادر است، جنبه تربیتی نیز دارد؛ چرا که به پیروان مکتب توحید می آموزد که این گونه برای پدر و مادرشان دعا کنند. بنابر این، در دین ابراهیم خلیل (علیه السلام) که دین حنیف و خالص بود، مادر از مقام بالایی بر خوردار بود و جایگاه خاصی نزد او داشته است. ۲. در آیین موسی کلیم (علیه السلام): مقام مادر بس عظیم و بزرگ بوده و فرزندان خدمت کار به مادر هم نشینان بهشتی پیامبران می شده اند. حضرت موسی (علیه السلام) هنگام مناجات با خدا، از خداوند درخواست کرد که هم نشینی وی را در بهشت برایش معرفی کند تا او را بشناسد. خطاب آمد، ای موسی! در فلان ناحیه، کوچی فلان و فلان مغازه برو، کسی که در آنجا مشغول کار است او رفیق تو در بهشت خواهد بود. حضرت موسی (علیه السلام) سراغ او رفت، دید جوانی است قصاب. از دور مراقب بود تا ببیند او چه عمل شایسته ای دارد. اما چیز فوق العاده ای از او مشاهده نکرد. شب هنگام که جوان محل کار را ترک می کرد، موسی بدون آن که خود را معرفی کند، نزد جوان آمد و از او خواست تا شب را مهمانش باشد. حضرت موسی می خواست بدین طریق رمز کار او را بدست آورد و ببیند آن جوان چه عبادتهایی در خلوتگاه انجام می دهد که این قدر درجه پیدا کرده و هم نشین پیامبر خدا شده است. جوان همین که وارد منزل شد قبل از هر چیز غذایی آماده کرد، آن گاه سراغ پیرزنی از کار افتاده رفت که دست و پایش فلج شده، قدرت حرکت و جابجا شدن را نداشت. با صبر و حوصله غذا را لقمه لقمه به دهانش گذاشت، او را شست و شو داد، لباسش را عوض کرد و سر جایش گذاشت. موسی هنگام خدا حافظی خود را معرفی کرد؛ پرسید این زن کیست و پس از آن که به وی غذا می دادی نگاهی به سوی آسمان می انداخت و کلماتی بر زبان جاری می کرد، چه بود؟

حضرت عیسی: «مرانسبت به مادرم نیکو کار قرار داده و جبار و شقی قرار نداده است»

گفت: این زن مادرم است و هر بار که به او غذا می دهم و او را سیر می کنم در باره من دعا می کند و می گوید: خدایا او را هم نشین موسی بن عمران در بهشت برین قرار بده، موسی به جوان مژده داد که دعای مادر درباره تو مستجاب گردیده است. (۲)

۳. مقام مادر در دین حضرت عیسی (علیه السلام): به حدی است که وی در آغاز زندگی شکر خدا می گوید و

نخستین بار این نکته را یادآور می‌شود و از خدا تشکر می‌کند که او را نسبت به مادرش نیکو کار قرار داده است؛

چون او می‌داند که نیکی به مادر بالاترین ارزش را دارد: «و برّاً بوالدتی و لم يجعلنی جباراً شقیّاً.» (۳)

«مرانسبت به مادرم نیکو کار قرار داده و جبار و شقی قرار نداده است»

حضرت مسیح که بدون پدر از مادر متولد شد، صرف این که نیکی به مادر را از امتیازات خود بر می‌شمارد دلیل

روشنی است بر اهمیت مقام مادر در نزد وی، و گرنه عیسی به عنوان فرستاده خدا افتخاراتی بسیار داشت و

می‌توانست آن‌ها را در مقام شکر گذاری متذکر شود.

جایگاه مادر در دین اسلام

هر چند همه ادیان الهی مقام ارزشمندی برای مادر قایلند و به او احترام می‌گذارند، ولی اسلام بیش از دیگر مکاتب به این مسئله توجه نموده و به مادر عظمت بخشیده است. حقوقی را که اسلام برای مادران مشخص کرده، بسیار فراتر از حقوقی است که برای دیگران حتی پدر قایل شده است؛ چرا که مادر مربی انسان و در حقیقت پرورش دهنده جامعه است و اوست که می‌تواند فرد و جامعه را به سعادت برساند و یا به شقاوت و بدبختی بکشاند. در اینجا لازم است تا جایگاه مادر را به طور فشرده و خلاصه از منظر قرآن و احادیث اسلامی بررسی کنیم:

۱. قرآن کریم:

کلمه مادر به اشکال مختلف، به صورت جمع و مفرد مانند: «ام» (۴) و «والدتی» (۵)، «امّ موسی» (۶)، «والدات» (۷) و «امهات» (۸) و امثال آن فراوان در قرآن آمده است. هم چنین مادر و پدر به هیئت تشبیه مانند «والدین» (۹) و «ابوی» (۱۰) مکرر در این کتاب آسمانی به کار رفته است. اگر با دقت در این موارد نگاه کنیم، می‌بینیم که خداوند در هر یک از آن آیات، با عظمت و بزرگی از مادر یاد کرده و به نوعی از مقام او تمجید نموده است. چرا که وحی و الهام مستقیم خدا به مادر موسی، اظهار ارادت و نیکویی عیسی به مادر، بیان زحمات و رنج‌های مادر در قرآن کریم و همچنین دستور حق تعالی به احسان و نیکی نسبت به پدر و مادر، همه گواه بر رفعت جایگاه مادر است. خدای تعالی در سوره لقمان (۱۱) و احقاف پس از توصیه به احسان والدین، تحمل رنج و زحمت‌های مادر را بیان می‌کند و می‌فرماید: «مادرش او (فرزند) را با ناراحتی حمل می‌کند و با ناراحتی بر زمین می‌گذارد و دوران حمل و از شیر بازگرفتنش سی ماه است تا زمانی که به کمال و رشد برسد و به چهل سالگی بالغ گردد.» (۱۲)

حقوقی را که اسلام برای مادران مشخص کرده، بسیار فراتر از حقوقی است که برای دیگران حتی پدر قایل شده است؛

بیان رنج و تلاش مادر با این که پدر نیز در اغلب سختی‌های تربیت فرزند شریک است، خود دلیل بر اهمیت و ارزش کار مادر است. روشن است، کسی نزد حق تعالی مقام بالاتر دارد که کار ارزشمند تری انجام دهد. نکته قابل توجه در آیات مربوط به احسان پدر و مادر این که خداوند ابتدا به نیکی کردن نسبت به پدر و مادر هر دو دستور می‌دهد، سپس بدون ذکر زحمات پدر، مشکلات و ناراحتی‌های مادر را بیان می‌کند. گویی، مادر عامل اصلی در لزوم نیکی به والدین بوده و کار او آن قدر ارزشمند است که احسان به پدر را نیز بر فرزند واجب می‌سازد. اگر نبود صبر و پایداری مادر، در برابر سختی‌های دوران بارداری و پذیرش ناگواری‌های طاقت فرسای دوره شیر دهی و تربیت فرزند، شاید به این قطع و حتم به احسان والدین به صورت مطلق حکم نمی‌شد. تا آن جا که مسئله نیکی به پدر و مادر در قرآن کریم هم طراز با عبادت خدای متعال به حساب آمده است. (۱۳)

۲. سنت رسول الله (ص)

منظور از سنت پیامبر (ص) گفتار و سیره آن حضرت می‌باشد که در قالب کلام و رفتار از ایشان به یادگار مانده است. شخصیت، مقام و رعایت حقوق مادر در احادیث نبوی و سیره نبی اکرم (ص) به خوبی بیان شده است. از آنجا که از منظر مکتب تشیع به لحاظ حجیت و سندیت هیچ تفاوتی میان سنت رسول الله (ص) و قول و سیره امامان معصوم (علیهم السلام) وجود ندارد، از این رو برای تبیین بهتر موضوع، افزون بر کلام و سیره رسول خدا (ص) از بیان و رفتار ائمه اطهار (علیهم السلام) نیز بهره خواهیم برد. پیامبر اکرم (ص) در تبیین مقام مادر می‌فرماید: الجنة تحت اقدام الامهات؛ (۱۴) «بهشت زیر پای مادران است.» این حدیث حاکی از این است که بدون رضایت مادر نمی‌توان به بهشت و نعمتهای بهشتی دست یافت. اگر کسی بخواهد به درجات عالیه جنت و رضوان نایل گردد، باید به مادر احترام بگذارد و به او خدمت کند. این همه ارج نهادن به مقام مادر شاید به خاطر زحماتی است که مادر متحمل می‌شود. تحمل رنج و زحمت دوره بارداری و کودکی و تامین نیازهای جسمی و روحی فرزند از مشکلات طاقت فرسایی است که مادر می‌تواند بپذیرد. طبیعی

است که خداوند در قبال صبر و بردباری مادر، اجر و مزد بی پایان به او عنایت می‌کند. مادرش او را با ناراحتی حمل می‌کند و با ناراحتی بر زمین می‌گذارد. (۱۵)

این همه ارج نهادن به مقام مادر شاید به خاطر زحماتی است که مادر متحمل می‌شود.

به قول معروف هر که بامش بیش، برفش بیشتر. مادر نسبت به تربیت فرزند مشکلات زیادی را متحمل می‌شود و طبعاً پاداش زیادتری را نیز مستحق می‌گردد.

چنان در زیر پای مادران است

بکش بردیده، خاک زیر گامش

مکن بر روی او تندی که بر تو

خدا فرموده واجب احترامش (۱۶)

امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: جوانی خدمت پیامبر اکرم (ص) رسید، عرض کرد: یا رسول الله! به چه کسی نیکی کنم؟ فرمود: به مادرت. دوباره سوال کرد، فرمود: به مادرت. مرتبه‌ی سوم پرسید. فرمود: به مادرت. مرتبه‌ی چهارم سوال نمود پس از آن به کی نیکی کنم؟ فرمود به پدرت. (۱۷)

جایگاه مادر و ارزش نقش مادری از این گفتار پیامبر اسلام (ص) به روشنی قابل درک و فهم است و این که حضرت سه بار به نیکی کردن نسبت به مادر دستور می‌دهد و نوبت چهارم به احسان پدر سفارش می‌کند؛ بهترین دلیل بر عظمتشان مادر می‌باشد. از این بیان حضرت استفاده می‌شود که فعالیت‌های مادر، از آغاز انعقاد نطفه فرزند تا پایان دوره تربیت او چند برابر کار پدر ارزشمند است و از این رو حق مادر بر فرزند نیز بیشتر از حق پدر می‌باشد. سیره و رفتار رسول اکرم (ص) نسبت به مادر و دایه‌های شان که به نوعی حق مادری به عهده آن حضرت داشتند، نیز نشان دهنده‌ی احترام ویژه ایشان از مقام مادر است. به نوشته تاریخ نویسان، پیامبر بیش از سه روز از شیر مادر نوشید و پس از آن طبق سنت عرب به دایه سپرده شد و در دامن دایه‌هایی چون ثویبه (کنیز ابو جهل) و حلیمه سعدیه پرورش یافت. حضرت در طول زندگی همیشه به یاد مادران رضاعی خود بود و از هر جهت به آنان کمک می‌کرد. پس از بعثت پیامبر کسی را فرستاد تا ثویبه را از ابو جهل بخرد، ولی او حاضر به فروش وی نشد. اما او تا آخر عمر از کمک‌های حضرت بهره مند بود. زمانی که پیامبر خبر مرگ ثویبه را شنید، آثار تألم و اندوه در چهره

مبارکش نمایان شد. (۱۸)

سیره پیامبر در احترام نسبت به مادرش آمنه و احترام فوق العاده نسبت به وی، بهترین دلیل بر عظمت مقام مادر است. به نوشته تاریخ نگاران، پیامبر همراه مادر جهت زیارت تربت پدرش عبدالله به سفر یثرب رفتند. هنگامی که در سرزمین ابواء - نزدیک مدینه - رسیدند، آمنه بیمار شد و به تدریج وضعش رو به وخامت نهاد و کم کم آثار مرگ در وی پدیدار گشت. پیامبر در آخرین لحظات زندگی مادر، صورت خود را به صورت او گذاشت و با حالت غم و اندوه به چهره‌ی مادر نگاه می‌کرد و می‌گریست. همراهان هر بار او را از جسد مادر جدا می‌کردند، دوباره خود را روی جنازه مادر می‌انداخت و ناله می‌کرد. (۱۹)

رسول خدا (ص) پس از وفات مادر همواره به یاد او بود و به زیارت مزارش می‌آمد. روزی بر سر مزار مادر آمد، دو رکعت نماز خواند، سپس ندا داد مادر! قبر شکافت شد، آمنه در میان قبر نشسته بود و می‌گفت: «اشهدان لا اله الا الله و انک رسول الله». حضرت از مادر سوال کرد: امامت کیست؟ گفت: فرزندم! امام تو کیست؟ پیامبر فرمود: اینک امام تو علی بن ابی طالب است. آمنه به ولایت علی (علیه السلام) شهادت داد و به جایگاهش برگشت. (۲۰)

اگر کسی بخواهد به درجات عالیه جنت و رضوان نایل گردد، باید به مادر احترام بگذارد و به او خدمت کند.

این رفتار پیامبر اکرم (ص) در حال حیات و پس از وفات آمنه، نشان دهنده عظمت، منزلت و مقام عالی مادر است؛ چرا که افضل موجودات عالم، یعنی وجود مقدس رسول اکرم (ص) همانند یک انسان خاضع، در برابر مادر زانوی ادب بر زمین می‌زند و با دید احترام به او نگریسته، از او تعظیم به عمل می‌آورد. سرانجام می‌خواهد مادرش با ایمان هر چه بیشتر و کامل‌تر در قیامت محشور گردد، شهادت به ولایت علی (ع) را به او تلقین می‌کند. این سیره پیامبر خدا (ص) برای همه مسلمانان دنیا درس بزرگ است و در رفتار با مادر، باید به آن حضرت تاسی کرد و از سیره او درس آموخت.

۳. سیره و گفتار امامان معصوم (علیهم السلام)

سخنان ائمه اطهار (علیهم السلام) و نیز سیره آن بزرگواران در تبیین جایگاه و منزلت مادر، خیلی زیاد است که نمی‌توان به بررسی همه‌ی آن‌ها پرداخت در اینجا لازم است به عنوان نمونه به برخی از گفتار و رفتار ایشان در این زمینه اشاره کنیم. امام علی بن الحسین (علیه السلام) در باب حق مادر و عظمت و منزلت او می‌فرماید: «حق مادر بر تو این است که بدانی او تو را حمل نمود، آن گونه که هیچ کس، دیگری را حمل نمی‌کند؛ و از میوه‌ی قلبش به تو داد که احدی به دیگری نمی‌دهد؛ تو را با جمیع اعضا و جوارحش در آغوش گرفت و با کی از این که گرسنه باشد در حالی که تو را می‌پوشاند و در آفتاب باشد تا تو را در سایه نماید و خواب را به خاطر تو ترک نمود و تو را از سرما و گرما محافظت نمود و تو در برابر این همه خدمت، کجا می‌توانی شکر گزار او باشی، مگر به کمک و یاری و توفیق پروردگار.» (۲۱)

این کلام امام سجاد (علیه السلام) که به زبان تبیین حقوق ارائه شده، نشان دهنده عظمت و بزرگی مقام مادر است. چرا که حضرت با بیان این نکته که فرزند بدون استعانت و کمک از خدای متعال قادر به ادای حقوق مادر نخواهد بود، در حقیقت خواسته به نوعی رفعت مقام مادر را برای فرزند تبیین کند و آنان را در خدمت کردن به مادر ترغیب نماید.

این مسئله به لحاظ تربیتی نیز دارای اهمیت است که انسان همیشه و در هر کار، به ویژه در خدمت رسانی به مادر و جلب رضایت وی از خدا کمک بجوید و با اتکاء به امدادهای او انجام وظیفه کند و بر مشکلات زندگی فایق آید. برداشت تربیتی‌ای که از این گفتار امام (علیه السلام)، می‌توان به دست آورد این است که فرزند باید همواره شکر گزار رنج و زحمتهای مادر باشد و تمام توان و قدرت و رشادت خویش را از او دانسته، خو را دایم مدیون بداند. این کلام امام (علیه السلام) عین واقعیت است که مادر، فرزند را به مراتب بیش از جانش دوست می‌دارد و تمام مشکلات را به جان می‌خرد تا او در آسایش باشد. طبیعی است که این همه عشق و علاقه به فرزند و تحمل سختی‌های فراوان برای تربیت فرزند حق بزرگی به عهده فرزند می‌گذارد که می‌بایست در جهت ادای آن تلاش کرد. از این جاست که خداوند می‌فرماید: «فلا تقل لهما اف» (۲۲)

نتیجه گیری

۱. از آنچه گفته شد، جایگاه مادر در ادیان الهی، به ویژه دین مقدس اسلام روشن گردید. نیز این نکته به دست آمد که مقام مادر در بینش دینی مقامی است بلند که در آیات قرآن هم ردیف اطاعت و عبادت خدا ذکر شده است. بر این اساس بر فرزندان و همه نسل جوان لازم است که به این امر مهم توجه کنند و تا آن جا که می توانند به مادر احترام بگذارند و به او خدمت نمایند. به خصوص در کهن سالی باید نیازهای مادر را تامین کنند؛ چون او در این سن و سال شدیداً احتیاج به کمک دارد. وظیفه عقلی و دینی فرزند است که به والدین در هر شرایطی یاری رساند.

پی نوشت ها:

۱. سوره ابراهیم (۱۴) آیه ۴۰
۲. جعفر میر عظیمی، حقوق والدین، ص ۲۲۶
۳. سوره مریم (۱۹) آیه ۳۲
۴. قال ابن امّ ان القوم استضعفونی؛ گفت فرزند مادرم این گروه مرا در فشار گذاردند. (اعراف: ۱۵۰)
۵. و برأبوالدتی؛ مرا نسبت به مادرم نیکوکار قرار داده است. (مریم: ۳۲)
۶. و اوحینا الی امّ موسی: ما به مادر موسی الهام کردیم. (قصص: ۷)
۷. والوالدات یرضعن اولادهن حولین کاملین؛ مادران فرزندان خود را دو سال کامل شیر می دهند. (بقره: ۲۳۳)
۸. و امهات نسائکم؛ مادران زنان شما (نساء: ۲۳)
۹. بالوالدین احساناً؛ به پدر و مادرتان نیکی کنید. (بقره: ۸۳)
۱۰. سوره اعراف، آیه ۲۷
۱۱. سوره لقمان، آیه ۱۴
۱۲. سوره احقاف، آیه ۱۵
۱۳. و قضی ربک أن لا تعبدوا الاّ اياه وبالوالدین احساناً؛ و پروردگارت فرمان داده، جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید. (اسراء: ۲۳)

۱۴. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ص ۵۵۲

۱۵. سوره احقاف، آیه ۱۵

۱۶. جعفر میر عظیمی، حقوق والدین، صص ۳۲۱-۳۷۰

۱۷. محمد محمدی ری شهری، میزان الحکمه، ص ۵۵۲

۱۸. جعفر سبحانی، فروغ ابدیت، ج ۱، ص ۱۵۹

۱۹. بنت الشاطی، آمنه مادر محمد، ترجمه حسین اژدری آزاد، ص ۱۱۲

۲۰. آمنه مادر محمد، ص ۲۲۱

۲۱. شیخ صدوق، من لا یحضر الفقیه، ج ۲، صص ۴۶۰-۴۶۱

۲۲. سوره اسراء، آیه ۲۳

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم، ترجمه مکارم شیرازی

۲. بنت الشاطی، ترجمه حسین اژدری آزاد، آمنه مادر محمد، تهران، کتابفروشی آتروپات، بی تا

۳. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت، قم، بوستان کتاب، چاپ ۱۳۸۰

۴. شیخ صدوق، من لا یحضر الفقیه، بیروت، دارالاضواء، الطبعة الثانیه، ۱۴۱۳ ق

۵. حر عاملی، شیخ حر، وسایل الشیعه، بیروت، داراحیاء، التراث العربی، بی تا

۶. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، قم، دارالحديث، ۱۴۲۲ ق

۷. میر عظیمی، جعفر، حقوق والدین، قم، کتابخانه حضرت ابو الفضل (ع) ۱۳۶۹

نویسنده: نسرين باقری پبدنی